

МОТИВ ЗДОРОВ'Я В ТЕМАТИЦІ ПОЛІСЬКИХ НАРОДНИХ ПОРІВНЯНЬ

У статті міститься цікава інформація стосовно здоров'я та хвороб людини з позицій компаративістики. Автор зафіксувала порівняння на ознаку стану здоров'я, а також пояснила їх внутрішню семантику та причини виникнення..

Мабуть, найважливішим аспектом у житті людини є її власне здоров'я та здоров'я оточуючих. Недарма при зустрічах та прощаннях бажали один одному: “Дай, Боже, тобі здоров'я!”; “Щоб ти здоровий був!”. Кожен розумів, що благополуччя, щастя, душевна рівновага можливі лише тоді, коли є здоровим і міцним тіло. Хвороби ж у всі часи й усіма народами вважалися карою божою; недугів боялися, їх замолювали, для них вигадували “правдоподібні” історії виникнення та враження.

Отож не дивно, що увага до здоров'я знайшла своє найширше відображення в семантиці поліських народних порівнянь.

Компаративно-семантичні групи “категорія здоров'я” структурують ідеографічні групи порівнянь, що позначають різний стан здоров'я людини: “здоровий, міцний”, “хворий, виснажений”, “видужуючий”.

У групі порівнянь із загальним значенням “здоровий, міцний” компаративний модуль виражається прикметниками *здоровий, здоров, прездоровий, міцний, моцний*; а також *кволий, слабкий, слабий*, вжитими іронічно.

У порівняльній частині найчастіше використовуються властивості рослинного і тваринного світу, природних явищ та об'єктів, металів та виробів із них. Зовсім не записано порівнянь з ознаками людини, птахів, побутових предметів.

Найбільш численними є порівняння здорової, міцної людини з фізичними ознаками тварин. Для компаративізації вибираються великі та витривалі тварини: *будьте здорові як сиві корови; здоровий як слон (як бик, як бугай, як бичок, як лось, як ведмідь, як віл); крепкий як буйвол; моцний як кінь; хлопець як конь стаєнний; дитина нівроку як гримак* (де *гримак, громак* – очевидно, результат семантичної та фонетичної /під впливом *гримати, гриміти*/ видозміни слова *громак* “баский кінь”, що пов'язується з татар. *аргамак* “скаковий кінь” [1]).

Ще на Поліссі здорову людину порівнюють із прудкою рибою: *здоровий як риба, здоров'я як у риби* і як більш конкретне вираження *дитя як линок*. Порівняння такого плану зустрічаються в багатьох мовах і дуже давні за походженням. Людина взяла за об'єкт порівняння те, що її оточувало повсякденно (рибальство) і зірко підмітила жвавість та гарний, здоровий вигляд риби. Аналізуючи цей фразеологізм у різних слов'янських мовах, М.І.Толстой помітив, що його корені слов'янського походження і до того ж досить архаїчні, про це нам нагадує символіка риби в народному фольклорі, де риба виступає “як втілення чистоти і жвавості /”хитрості”/, тобто тілесного і духовного здоров'я [2; 398].

Часто здорову людину порівнюють з фізичними ознаками рослин. В основу компаративного звороту *здоровий як хрін* покладено уявлення про антисептичну, очищувальну дію хрону. У давні часи українці їли хрін з буряковим квасом у жилавий понеділок (понеділок першого тижня Великого посту), щоб “закрементуватися”, тобто зміцнитися на весь піст [3; 304-305]. Крім того, у хроні ніколи не водиться черва (порівняй *усолодився як черв'як у хроні* “погано ведеться, невдача”), хрін довго не гниє, не в'яне.

Порівняння *прездоровий як дубовий пеньок, кволий як осиковий пень, здоровий як дуб, сильний як дубок, міцний як бук (як горіх)* мотивовані міцністю та довговічністю деревини. Твердістю шкаралупи, певними зусиллями при розколванні зумовлено витворення компаративних фразеологізмів *крепкий (здоров) як горіх (оріх)*, де предмет позначає плід ліщини та волоського горіха. Ці порівняння свідчать, що їх творці та носії проживали у лісовій зоні, а не в степовій, і ці компаративними є питомими для поліської місцевості.

Порівняння *тугелький як боровик, здоровий як рижок* умотивовані тим, що на дотик молоді гриби міцні, пружні, тугі.

На ознаку міцного здоров'я вказують компаративні фразеологізми, де ознаки суб'єкта порівнюються з властивостями металу (*як з міді вилитий; як із заліза зроблений; як з бронзи крепкий*) та виробів з нього (*хлопець як гвоздь; крепкий як обценьки; крепкий як буздиган* (де *буздиган* виводиться із турец. *Vazdogan* “залізна булава, дрючок, палиця” [1]); а також порівняння типу *здоровий як камінь, здоровий як бут* (де *бут* “будівельний камінь для фундаменту і доріг”); *міцний як дорога*, в яких семантика досить прозора і не вимагає додаткових пояснень.

Люди здавна підмітили цілющі властивості води: “...*Як для леченія треба вода, до пудийді до повного ведра з водою і скажі: “Добрий вечор, колодець Данило, а вода Уляна, од Бога прислана. Не беру я не медове, не беру я не вінове, тойко я беру помочне для (ім'я), щоб Господь йому помоч дав”* [4;68]. Віра в силу води відбита у порівнянні *здоровий як вода*.

Про здорового, сильного чоловіка на Поліссі скажуть і так: *здоровий як мудь* (де *мудь* “груба, неотесана людина”; *мудо* “ядро у самця”) (5), пор.: “Государство вести – не мудьями трясти” [6, 446]. Очевидно в цій компаративемі відбилося архаїчне значення чоловічої статевої сили.

Про сильного в продукуючому плані чоловіка зафіксовано такий фразеологізм: *сильний як гній після дощу*, тобто “дуже родючий, плодючий”.

Компаративема *молодиця як грім* також позначає міцне здоров'я. Порівняння, де порівнювана частина виражена іменником і відсутня чітко висловлена ознака, значно розширюють семантичне поле цієї компаративеми. Наприклад, вислів *молодиця як грім* має такі значення: “міцна, сильна жінка”; “здорова жінка”; “жінка високого зросту і міцної тілобудови”; “сердита, сварлива жінка”.

До компаративних фразеологізмів на ознаку здоров'я додамо групу порівнянь, які позначають рум'яну людину, що також вказує на добре самопочуття.

Рум'яна, червонощoka людина найчастіше порівнюється з рослиною червоного та рожевого кольорів: *червоний як перець* (як *пуричка*, як *калина*, як *калина в лузі*); *почервонів як троянда* (як *рожа*, як *помідор на сонці*); *личко червоне як панська рожа*; *личко рум'яне як яблуко* (як *яблужко*); *довгообраза як червоні яблука*; *дівчина як яблуко наливне у Спасівку*; *молодичка як ягідка лугова*, *рум'яна як ягідка*.

Так само рум'янець порівнюється з кольором пашіння та іскріння вогню: *червоний як жар*; *скраснів як іскра*.

Часто червонощoku людину порівнюють з підсмаженою шкіркою хлібної випічки: *рум'яний як бублик*; *червоний як рожок* (де *рожок* “пряник, рогалик”). Сюди додамо також архаїчний фразеологізм *як кров з молоком*.

Зовсім протилежну семантику мають порівняння, які об'єднані контрастним значенням “хворий, виснажений”.

Зрозуміло, що недужа людина, на протилежну здоровій, виглядає худою, блідою, млявою, і саме ці ознаки нездоров'я покладені в основу порівняння. Компаративний модуль виражений такими лексемами: *блідий*, *білий*, *побілів*, *збілів*, *зблід*, *пополотнів*, *зелений*, *позеленів*, *жовтий*, *чорний*, *зчорнів*, *страшний*, *гарячий*, *палає*, (з *носа*) *пливе*, *ригає*, (*кров*) *тече*, *стукає* (*серце*), *клекоче*, *грає*, *гуде* (*голова*), *пече*, *ниє*, *занедужав*, *в'яне*, *сохне*, *чахне*, *тане*, *станув*, *ухватило*, *мене*, *здох*, *гине*, *вишпетався*.

Семантичне опрацювання модуля *худий*, *виснажений*, *блідий* передбачає аналіз основи порівняння, що виражає різні стадії та відтінки недуги і всебічно характеризує хворого, звичайно, якщо порівняльна частина сполучається зі словами, які виражають різні основи порівняння (напр.: *чорний як смерть*, *жовтий як смерть*, *білий як смерть*, *худий як смерть*, *страшний як смерть*, *виглядає як смерть*).

Серед численної групи компаративем із семантикою “худий, виснажений” невелику кількість складають порівняння з пораненою, нездоровою чи худою твариною: *кров як з кабана лє* (як з *бичка юшить*); *серце щемить і скигить як цуценя в темній коморі*; *ригає як собака* (“сильно кашляє”); *здох як пес*. У порівнянні *виглядає (здоровий) як циганова коняка* маємо антифразу, тобто значення, протилежне буквальному, що підкреслюється експресивним іменником *коняка*.

Важкий стан хворої людини відбито у компаративемах *гине як риба без води* та *вишпетався як рак у торбі*.

Значно частіше як порівняльний компонент виступають зовнішні та внутрішні властивості рослин чи грибів. Вибір предмета порівняння обумовлений кольором рослини (*зелений як глисник* (де *глисник* у поліських говорах “пижмо звичайне”, тичинки пижма здавна використовувалися як глистогінний засіб); *зелений як рута*, *жовтий як огірок* (як *листя*, як *солома*); *позеленів як рута*; *бліда та жовта наче зов'яла квітка*; *лице як зеленуха*; *бледний як поганка*; *змарнів як полова*; *краса зів'яла як трава*), а також зовнішнім виглядом та фізичним станом (*сохне як билиночка*; *чахне як стебло в посуху*; *в'яне як цвіт на сонці*; *вичавлений як лимон*; як *вижатий лимон*; *трухлявий як гриб*).

З тремтінням осики порівнювали хвору на пропасницю людину: *тремтить як осичина* (як *осиковий лист*). В народній медицині саме дерево осики було помічним при лихоманці: відривали поділ сорочки хворої людини, прив'язували його до осики й просили дерево забрати хворобу, бо “осиці в самий раз трястися” [7; 282].

Часто в основі порівняння лежать властивості тканин та виробів з них. Тут спостерігається мотивація за кольором: *білий як перкаль*; *побілів як полотно*; *біленький як нитка*; як *сорочка пополотнів*.

Внутрішню логіко-компаративну валентність зустрічаємо в порівняннях з фізичними властивостями воску і похідних продуктів: *жовтий як свічка* (як *віск*, як *вощина*); *блідий як віск*; *тане як віск* (як *свічка*); *станув як віск на сонці*; *худий як свічка*. У народному фольклорі свічка часто виступає як передвісниця смерті, напр.: “...Як мене родила, сім разів замирала, восковая свіча в головках палала”. Тут мова йде не про свічку як джерело світла, а про свічку-громовицю [8; 5].

Звукові асоціації спричинили виникнення компаративем *в грудях як гармошка грає*; *всередині клекочить як борц у горцику* та *в грудях клекоче як у пеклі*, де використано міфологічні уявлення про пекло, в якому чорти варять у величезних казанах смолу для грішників і де стоїть постійний шум, гамір, стогін.

Мотивом виникнення частини компаративем на ознаку хворості стали різноманітні уявлення, пов'язані зі смертю, потойбічним життям, покійниками. В народній уяві смерть – це кістлява, висока жінка, переважно з косою в руках, дуже страшна зовні. Страх перед неминучою (в майбутньому) смертю та її міфологічне зображення спостерігаємо в порівняннях *чорний (білий, блідий, жовтий, страшний, худий) як смерть; виглядає як козяча смерть*.

У порівнянні *страшний як мара* використано образ злого духа темряви, хвороби, смерті. “Ворогами життя і здоров'я як людини, так і тварин є духи пітьми, які під різними найменуваннями живуть по темних і брудних місцинах: в яругах, болотах, у лісах, під землею, під піччю та в інших місцях й звідси, за тих чи інших сприятливих обставин, проникають у тіло людини, мучать і терзають її, і врешті-решт доводять до смерті [3; 211].

Не краще виглядає людина, про яку кажуть: *блідий як труп; білий як покійник; як з гробу встав; як з хреста знятий; як три (сім) днів хліба не їв*.

У компаративемі *ходить як тіль* простежується семантика “хворий, млявий, виснажений”. За віруваннями багатьох слов'янських народів, саме в тіні міститься душа людини [9; 414].

Не обминув народ влучною характеристикою нездорового стану і ті порівняльні компоненти, що називають певні хвороби: *страшний як тряся (як трастя, як трястя, як трасте), палає як у пропасниці*. Використавши ознаки такої неприємної хвороби, як пронос, про хвору на нежить людину говорять: *з носа пливе як з лихої сраки*. Порівняння з чумою та холерою (*виглядає як холера; страшний як холера (як чума, як чума бендерська, як джума)*) з'явилися в ті давні часи, коли лютували епідемії. Холеру та чуму уявляли простоволосою жінкою з косою, що блукає містами й селами в самій сорочці. Вона постійно плаче, і там, де почують її виття, неминуче починається мор. “Ходить це страховисько селами і косить людей і тварин, особливо там, де цураються давніх традицій” [10; 517].

Окремо виділимо порівняння з семантикою “полегшення, одужання”.

З найдавніших часів наші пращури уміли давати раду різним недугам і нездужанням. Вони завжди вірили, що поряд знаходиться стороння сила, здатна допомогти, якщо до неї звернути свій погляд і слово. З найважчими болячками зверталися до знахарів-ворожбитів, які вміли дуже багато. Перед їхніми знаннями та уміннями відступали такі хвороби, яким лікарі ще й зараз не можуть дати раду. Отож віру людей у помічну силу знахарських рук бачимо у порівняннях *легко як рукою зняло; як руками одняло; як бабка пошептала; як сім баб пошептало*.

Семантика полегкості простежується і в таких фразеологізмах: *наче гора з плечей звалилася; зійшло як камінь з серця; як на світ народився*.

Спостереження за хворими тваринами, які швидко видужують, відбито у компаративемах: *заживе як на собаці; присохне як на собаці (як на цуценяті); живучий як кіт (як собака, як змія)*.

У якості порівняльного компонента виступає також і фітономінативна рослина – верба, як дерево, що легко і швидко приживається: *живучий як верба*.

1. ЕСУМ – Етимологічний словник української мови / Гол. ред. О.С.Мельничук. – Т.1-3. –К.: Наукова думка, 1982-1989.
2. Толстой Н. Заметки по славянской фразеологии: Здрав као рыба.- Сараево: АВС, 1977.- 397 с.
3. Булашев Г. Український народ у своїх легендах, поглядах та віруваннях.- К.: Довіра, 1993.- 414 с.
4. Мойсієнко В. Поліські замовляння.- Житомир: Авжеж, 1995.- 68с.
5. Грінченко Б. Словарь української мови.- Т.1-4.- К.: Видавництво Академії Наук, 1958.
6. Борев Ю. Из жизни звезд и метеоритов.- М.: Рипол, 1996.- 552 с.
7. Лозко Г. Українське народознавство.- К.: Зодіак-Еко, 1995.- 367 с.
8. Кондратович О. Як у лузі калиночка з квітками. Образ жінки-матері в народнопісенній творчості Полісся.- Луцьк: Надстир'я, 1993.- 16 с.
9. Мифы народов мира/ Гл. ред. С.А.Токарев.- Т.1-2.- М.: Сов. энциклопедия, 1980.
10. Скуратівський В. Русалії.- К.: Довіра, 1996.- 734 с.

Матеріал надійшов 21.09.99.

Добролюба Г.М. Мотив здоров'я в тематике полесских народных сравнений.

Статья содержит интересную информацию относительно здоровья и болезней человека с позиций компаративистики. Автор зафиксировала сравнения, обозначающие состояние здоровья, а также объяснила их внутреннюю семантику и причины возникновения.

Dobrolyozha H.M. The Motive of Health in the Themes of Polesian Folk Similes.

The article contains an interesting information about human health and diseases from the comparativistics point of view. The authoress registered similes which meant state of health or unhealth, and also explained their inner semantics and reasons of their origin.